

Jana Bauer

Desetletje slovenskega eseja

“Esej je stvar domišljije,” pravi Cynthia Ozick v eseju z naslovom *O eseju kot toplem telesu**: “Če so v njem podatki, so ti navrženi mimogrede, in če se v njem pojavlja kakšno mnenje, mu ne kaže verjeti za vekomaj. Pravi esej ni za izobraževalno, polemično ali sociopolitično rabo, ampak je igriv polet svobodnega duha. Čeprav je napisan v prozi, si je bolj v sorodu s poezijo kot s katero koli drugo literarno zvrstjo. V pristni esej se tako kot v pesem zlivajo jezik in značaj in razpoloženje in temperament pa srčnost in tveganje. In če govorim o pristnem eseju, je to zato, ker kar mrgoli ponaredkov.”

Cynthia Ozick, ugledna ameriška avtorica in esejistka, razlikuje predvsem med esejem in člankom. Članek je zanjo čenča, esej pa je modra misel in uvid. “Začasna prednost članka je njegova družabna žgečkljivost – govori o tistem, kar je trenutno najbolj dražljivo. Dražljivost eseja pa je v njegovi ponotranjenosti. Članek je vezan na aktualni trenutek in temo, ukvarja se z zadevami in osebnostmi določenega trenutka; prav lahko se mu zgodi, da že v mesecu dni zastara. V petih letih pa bo že imel pridih staromodnosti, kakršnega ima telefon z vrtljivo številčnico. Članek je kot siamski dvojček, spojen s svojim rojstnim dnem. Esej pa kljubuje tako dnevu svojega kot našega rojstva.”

To je mogoče res, toda odkar so klasični esejisti (Montaigne, Hazlitt, Lamb, Stevenson, Ruskin, Arnold, Emerson) uveljavili formo, ki v grobih obrisih ustreza definiciji Cynthia Ozick, si je pravico do plovbe na krovu esejistične ladje (v večnost ali, precej pogosteje, v pozabo) izborilo kar nekaj “ponaredkov”. Poznamo eseje, ki niso članki, čeprav se ukvarjajo “z zadevami in osebnostmi določenega trenutka”; njihova dodana vrednost (globina in tehtnost razmisleka) jim zagotavlja veliko daljši rok

* Sodobnost 6, 2001.

trajanja. Sploh je esej beseda, ki jo je mogoče nalepiti na marsikaj: na strokovno razpravo o zgodovini umetnosti ali polemično razmišljanje o vrednotah kristjanov (z opombami, ki po skupni dolžini presegaajo osnovni tekst), na refleksijo (bolj ali manj filozofsko obarvano) o ljubezni, pa na tisto, kar velja za esej v srednjih šolah in naj bi se razlikovalo od šolskega spisa (na svetovnem spletu mrgoli napotkov, kako napisati "esej"), in celo na ironično-zabavne kolumne, ki jih pod imenom esej objavlja ameriška revija Time.

Govorimo torej o protejski literarni zvrsti, ki lahko ohrani "dražljivost ponotrjenosti" v najrazličnejših kamuflažah. Predvsem pa govorimo o zvrsti, o kateri bi celo deset ljudi težko doseglo soglasje: je to miš, mačka, tiger, opica ali kit? Toda ravno zmuzljivost definicije eseja, s katero bi soglašali vsi ali vsaj večina, je prednost, ki je druge literarne (pa tudi znanstvene ali polliterarne) zvrsti ne uživajo v tolikšni meri. Če je esej lahko tudi ironičen razmislek o tem, da je mogoče človekov značaj prepoznati po njegovih čevljih, zakaj ne? "Esej ne kliče na barikade; je pohajkovanje po blodnjaku misli določenega človeka," pravi Cynthia Ozick. "Hkrati pa se esej izkaže kot sila, ki nas pripravi do strinjanja. K strinjanju nas pritegne; snubi nas, da se strinjamo; v strinjanje nas zapelje. In to se bo zgodilo, celo če smo po naravi nagnjeni k upornosti."

Slovenci morda ne sodimo med najboljše esejiste na svetu; naša moč je v poeziji, nekoliko manjša v romanopisju, še manjša v dramatiki (ki ji, s peščico izjem, odvzema širši domet preveč lokalna koloratura). Problematičnost in protislovja slovenske esejistike je skušal v dveh svojih knjigah (*Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja*, Slovenska matica, 2003; *Slovenska esejistika od začetkov do leta 1950*, Študentska založba, 2010) strniti v zaokroženo analizo Miran Štuhec, profesor na mariborski Filozofski fakulteti. Po mnenju Draga Bajta (Pogledi, št. 8, 13. april 2011) njegov poskus ni bil najbolj uspešen. Predvsem druga knjiga naj bi zajemala "nadvse široko in neselektivno", manjka pa ji tudi "strožja definicija eseja, ki bi natančneje opredelila strukturo zvrsti in njene konstitutivne elemente". Kot že rečeno, o "definiciji eseja" ni mogoče doseči soglasja niti v slovenskem niti v globalnem okviru, in prevelika strogost in natančnost bi morda bili neproduktivni. Če za začetnika slovenskega eseja velja *Potovanje od Litije do Čateža* Frana Levstika (ki velja hkrati za prvi slovenski potopis), vemo, na kako trhljih tleh smo pri "strožji definiciji" eseja. To, kar so pisali Ivan Prijatelj, Izidor Cankar, Ivan Cankar, Josip Vidmar (osrednji esejist svojega časa), Fran Albreht, Juš in Ferdo Kozak, Stanko Leben (ustanovitelji leta 1933 in prvi uredniki revije Sodobnost), pa France Koblar, Miran Jarc, Srečko Kosovel, Božidar

Borko, Bratko Kreft in Edvard Kocbek, samo potrjuje mojo trditev, da esej ni “ne tič ne miš” in smo na najbolj varnih tleh, če se ukvarjamo nekoliko manj z njegovo formo in nekoliko več s sporočilom, s katerim nas skuša, “nagnjene k upornosti, zapeljati v strinjanje”. Morda je bil najbolj čisti slovenski esejist doslej Marjan Rožanc, čeprav seveda ni bil edini, se je pa najbolj približal formi eseja, kakršno zagovarja Cynthia Ozick. V času, ki ga živimo, pa se zna formi “čistega eseja” najbolj približati Uroš Zupan.

Vodilni slovenski esejisti so bili z revijo Sodobnost povezani vse od njene ustanovitve leta 1933, zato ni prav nič nenavadno, da nosi revija odgovornost za spodbujanje te problematične in pogosto hibridne literarne zvrsti. Od leta 2006, ko je Sodobnost praznovala sedemdesetletnico svoje navzočnosti v slovenskem kulturnem prostoru, razpisujemo letni natečaj za najboljši slovenski esej. Udeležba na natečaju je skromnejša, kot bi si to želeli (kar je dodaten dokaz, da esej kot zvrst Slovincem ni pisan na kožo), kljub temu pa se vsake toliko časa pojavi tekst, ki (bolj ali manj zgovorno) spregovori o problemih, ki jih prepoznamo za svoje in ki nas “zapeljejo v strinjanje”. Pričujoči izbor (takšnih in drugačnih) esejističnih tekstov, ki jih je Sodobnost objavila v zadnjih desetih letih, daje sodobnemu slovenskemu eseju pečat, pod katerega se morda nekateri ne bodo podpisali (in je do neke mere vsekakor arbitraren, saj drugačen ne more biti), kljub temu pa prinaša najširši možni razpon oblik, v katerih se lahko utelesi “esej”. Hkrati nam izbor, ki sledi, omogoča vpogled v družbene, politične in duhovne utripe preteklega desetletja.